

Література:

1. Акулович А. И. Семантико-функциональные особенности сложных прилагательных современного немецкого языка : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / А. И. Акулович. – Л., 1989. – 22 с.
2. Вейнрейх У. О семантической структуре языка / Уриель Вейнрейх // Новое в лингвистике. – Вып. V. – М. : Прогресс, 1970. – С. 163–250.
3. Виноградов В. В. Русский язык : (Грамматическое учение о слове) : [учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»] / В. В. Виноградов. – [3-е изд., испр.]. – М. : Высш. шк., 1986 – 639, [1] с.
4. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. В. Висоцький. – Київ, 1998. – 18 с.
5. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательного / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
6. Нарустранг Е. В. О разряде относительных прилагательных в немецком языке // Анализ синтаксических единиц. Лингвистические исследования / Е. В. Нарустранг. – М. : АН СССР, 1980. – С. 128–140.
7. Павлов В. М. О разрядах имен прилагательных в русском языке / В. М. Павлов // вопросы языкознания. – 1960. – № 2. – С. 65–70.
8. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / М. Д. Степанова. – [Изд.2]. – М. : URSS, 2007. – 376 с.
9. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache : [5. völlig neu bearb. und erw. Aufl.]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverl., 1995. – 864 S.

Джерела ілюстративного матеріалу:

10. Rilke R. M. Sämtliche Werke / Rainer Maria Rilke. – Band IV. – Essen : Insel Verlag, 1987. – 287S.
11. Wahrig. Deutsches Wörterbuch / [hrsg. von R. Wahrig] – Burfild. – Güterslon : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1997. – 1420 S.

УДК 811.161.2:598.2

А. Р. Дочу,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, м. Київ

УКРАЇНСЬКІ ОРНІТОНИМИ ТЮРКСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню орнітонімів тюркського походження в українській мові. Проаналізовано загальноживані та діалектні назви птахів тюркського походження. Виділено власне запозичення та гібридні назви. Досліджено питання вторинної орнітонімної номінації серед тюркських запозичень в українській.

Ключові слова: мовні контакти, орнітоніми, запозичення, власне запозичення, гібридні назви, вторинна орнітонімна номінація.

Статья посвящена исследованию орнитонимов тюркского происхождения в украинском языке. Проанализированы общеупотребительные и диалектные названия птиц тюркского происхождения. Выделены собственно заимствования и гибридные названия. Исследована вторичная орнитонимная номинация среди тюркских заимствований в украинском.

Ключевые слова: языковые контакты, орнитонимы, заимствования, собственно заимствования, гибридные названия, вторичная номинация.

The article is devoted to the ornithonyms of Turkic origin in Ukrainian. Common and dialect names of birds of Turkic origin are analyzed. Loan-words and loan-blends are singled out. The secondary ornithonymic nomination among Turkic borrowed words in Ukrainian is investigated.

Key words: language contacts, ornithonyms, borrowings, loan-words, loan-blends, secondary nomination.

Як зауважує Ю. О. Жлуктенко «для того щоб дві або більше мов почали взаємодіяти, вони повинні до такої міри локально наблизитись одна до одної, щоб між ними встановилися певні міжмовні, або інтерлінгвістичні зв'язки, які прийнято називати мовними контактами» [9, с. 6].

Мовні контакти досліджують на матеріалі як споріднених, так і неспоріднених мов. Особливий інтерес викликають дослідження мовних контактів і запозичень на матеріалі слов'янських та тюркських мов, оскільки контакти між останніми були безпосередніми.

Українсько-тюркським мовним впливам присвячені праці А. Ю. Кримського [10], О. М. Гаркавця [6], Р. В. Болдирева [2] та ін.

Проте українські орнітоніми тюркського походження не були предметом окремого дослідження.

Серед досліджень відомих українських мовознавців, які вивчали назви птахів, слід назвати праці Л. А. Булаховського. У статті «Семасіологические этюды. Славянские наименования птиц» [3] учений розглядав запозичені орнітоніми в слов'янських мовах. Так, наведені приклади запозичень із тюркських, німецької, польської мов. У статті «Славянские наименования птиц» [4] він приділяв особливу увагу звуконаслідуванням. Зазначав, що звуконаслідувальний характер більшості орнітонімів не підлягає ніяким сумнівам, зокрема вказував на те, що такі назви в більшості випадків творяться від дієслів, що мають звуконаслідувальний характер. У цій роботі мовознавець також досліджував мотиваційні особливості назв птахів.

Звертає на себе увагу вагома роль М. В. Шарлеманя в дослідженні українських наукових найменувань птахів. У 1927 році він видає «Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів» [21], у якому виокремлює номенклатурні українські назви птахів.

Українські наукові орнітоніми вивчали також Г. В. Фесенко., А. А. Бокотей [20]. У праці подано інформацію про історію використання українських найменувань птахів у наукових орнітологічних першоджерелах, обґрунтовано вибір деяких орнітонімів, запропоновано систематичний список птахів України, звернено увагу на проблему формування єдиної української зоологічної номенклатури.

Звуконаслідувальний характер українських орнітонімів досліджував М. В. Никончук [12].

Серед дисертаційних досліджень, присвячених вивченню орнітонімів в українській мові, можна назвати роботу І. О. Сокола [17], у якій було проведено систематичне дослідження орнітономенів, зафіксованих у давньослов'янських та староукраїнських письмових джерелах, сучасних орнітологічних працях та нормативних словниках, проаналізовано формування системи наукової номенклатури птахів української мови.

Українські орнітоніми також розглядала А. І. Богуцька в дисертаційному дослідженні «Найменування фауни в лексико-фразеологічних одиницях українського мови (названня птахів)» (Ужгород, 1985) [1]. У роботі подано характеристику морфологічного складу українських найменувань птахів, проведено загальний словотвірний, лексичний та семантичний аналізи лексем, виявлено основні принципи найменувань птахів в українській мові, прослідковано історію формування та розвитку української орнітологічної лексики.

Ураховуючи те, що українсько-тюркські мовні контакти були прямими й значно збагатили українську лексику, то актуальним питанням було б дослідити тюркізми в українській мові, зокрема на матеріалі українських назв птахів. Надзвичайно цікавою лишається проблема впливу тюркських мовних контактів на українську орнітонімну лексику, оскільки остання є відносно стійкою до іншомовних впливів.

Отже, метою розвідки є дослідження й аналіз українських орнітонімів тюркського походження.

Джерелами послужили тлумачні та етимологічні словники української та тюркських мов.

Виділено невелику кількість орнітонімів тюркського походження як загальноживаних, так і діалектних:

баклан '*Phalacrocorax carbo*' (XVII ст.) < тюрк., пор. тат. ст. *баклан* 'дика гуска', *баглан*, *баклан каз* 'дика гуска', тур. *bağlan* 'дрохва' [8, I, с. 120]. Згідно із етимологічним словником, лексема пов'язана із гр. *pelekán* 'пелікан' або ж є рос. словом, пов'язаним з основою *бакл-*, як *баклуши*, *баклага* [14, I, с. 58];

балабан, заст. **болобань** '*Falco cherrug*' (XVII ст.) < тур. *balaban* 'яструб-перепелятник; бугай', ктат. *balaban* 'вид хижого птаха' [8, I, с. 121]. Орнітонім запозичений із тур, ктат. у значеннях: 1) великий; 2) рід хижого птаха. У турецькому діалекті лексема позначає 'сокола', у кримськотатарській 'хижого птаха' (тур., ктат. 'рід хижого птаха'), кирг., каз. 'молодий птах' [15, с. 50]. На думку Меліоранського, першопочаткове значення слова 'з великою головою' [18, I, с. 111]. Лексема вживається в XVI ст. у двох варіантах – *балабань* та *болобань* 'різновид сокола' [16, II, с. 12];

беркут '*Aquila chrysaetos*' (XVII ст.) < тюрк., тат. *біркут*, кирг. *бүркүт*, каз. *бүркіт*, башк. *бөркөт* [8, I, с. 174]. Уживається на позначення 'беркута' в туркм., кирг., каз., ккалп., тат., узб., уйг., алт., тув., чув. [15, с. 300];

діалектна українська назва птаха **джурабай** або **степовий жайворонок** '*Melanocorypha calandra L.*' < тюрк. (пор. узб. *жўр* 'степовий жайворонок') [8, II, с. 54];

казарка '*Anser albifrons*' < тюрк. [3, с. 183]. За даними етимологічного словника української мови, зближення з тур. *kaz* 'гуска', як і пов'язання з др. *козаринь* 'хазар', викликає сумнів [8, II, с. 340]. На нашу думку, лексема все ж таки походить від тюрк. *қаз* 'гуска' < туркм., чаг. *қаз*; як. *хас*; аз. *қаз*; тур., ккалп., кумик., кирг., каз., тат., ног. (крим., казан., осм., аз., чаг.) *қаз*; баш. *қаз*; ккалп., уйг. *ғаз*; хак. *хас* [15, с. 184]. Підтвердженням цієї думки виступає й той факт, що подібний птах належить до одного з виду дикої гуски;

кеклик '*Alectoris chukar*' (XX ст.) < тюрк.: туркм. *кәкилик*; аз., узб., уйг. *кәклик* (д.-уйг., осм., крим.); уз. діал. *кәклик*; туркм. діал. *кәклих*; уйг. діал. *кәклик*; тур. *кеклик*; кирг., каз., ккалп. *кекилик* у значеннях: 1) 'куріпка' – у всіх джерелах, окрім уйг.; 'дика курочка' – туркм., аз.; 'гірська куріпка' – узб.; 'червона куріпка' – кирг.; 'кам'яна куріпка' – кирг., узб., уйг. діал.; 2) 'рябчик' – уйг. [15, с. 62]. Уживається лексема вже в д.-тюрк. *keklik* 'куріпка' [7, с. 295];

українська діалектна назва птаха на позначення 'індика' **куркан** '*Meleagris gallopavo*' < тюрк. (пор. тур. *gürk* 'індик', уйг., баш., тат. *күркә*, каз. *күрке*, узб. *курка*, чув. *кәркка*), звуконаслідувального походження, через посередництво молдавської лексеми *куркан*, що є похідною від *куркә* 'індикка' [8, III, с. 155];

турач '*Francoelinus*' < тюрк. Тур. *turac* споріднене з аз. *турач* 'вид куріпки', туркм. *турач* 'турач, рябчик' і разом із ними виводиться від тюрк. основи *tur-* 'стояти' [8, V, с. 678].

Вторинна номінація

Досліджуючи українські орнітоніми, виокремлюємо питання вторинної номінації серед тюркських запозичень в українській, які вже на українському ґрунті набули вторинні орнітонімні значення. Орнітоніми виникали в результаті вторинної номінації раніших запозичень, тобто основним засобом вторинної номінації є семантична транспозиція, що не змінює матеріального вигляду переосмислювальної одиниці та призводить до утворення багатозначних слів [11, с. 336].

Такі випадки номінації спостерігаються серед запозичень на позначення:

1) назв тварин

бугай '*Botaurus*' (XVIII ст.) < тур., осм. тур. *buga*, кирг. *buka* 'бик' [14, I, с. 232]. Звуконаслідувальне утворення (за характером крику птаха). У всіх тюркських мовах позначає 'бика' [15, с. 230]. Лексема *бугай* у XVI ст. вживається на позначення 'некастрованого бика' < тур. *boga*, тюрк. *buga*, а вже з XVIII ст. переноситься також на птаха через його крик [16, III, с. 83]. Зустрічається похідне утворення від лексеми *бугай* – *бугайчик*, *бугай малий* '*Ixobrychus minutus*' [21, с. 21] (< основи *бугай* + зменшувальний суф. *-чик*);

2) частин тіла

українська діалектна назва птаха на позначення 'породи голубів' **курсак** < можливо, пов'язана з тур. *kursak* 'воло (у птахів)' [8, III, с. 158]. Курсак 1) 'шлунок, нутроші'; 2) 'їжа, необхідна для харчування'; 3) 'глотка, воло'; 4) 'рід перетинки' [13, с. 956];

3) кольору

діалектна українська назва птаха **каразіи** '*Emberiza calandra L.*' < можливо, пов'язана з тур., ктат. *karaca* 'чорнуватий, темний' з огляду на темне оперення птаха [8, II, с. 383]. Вважаємо, що лексема походить від тюрк. *қара* 'темний, чорний' [15, с. 286]; діалектна назва птаха на позначення 'крячка чорного' **чеграва** '*Hydrochelidon nigra*' < тюрк. (пор. чаг. *çagâr* 'буланій', каз. *şayar* 'сірокий', алт. *şokür* 'строкатий', чув. *tşagär* 'жовтавий, бурий') [8, VI, с. 289];

4) манери поведінки

діалектна українська назва птаха на позначення 'жайворонка чубатого' **кочубей** '*Galerida cristata L.*' < на думку Л. А. Булаховського, походить з однієї із тюркських мов [5, с. 238]. Вважаємо, що це складне утворення від тюрк. *көч* або *гөч* у значеннях 1) 'кочувати' (туркм., туркм. діал., тур., кирг., каз., ккалп., уйг., алт.), 2) 'переселятися' (туркм., туркм. діал., тур., аз., кирг., ног., ккалп., тат., баш., узб., уйг. діал., алт., хак., як., чув.) [15, с. 88] + тюрк. *бей* або *бег* 'господар, вельможа' [15, с. 97], або від тюрк. *кичи* або *кучук* 'менший' [15, с. 75] + *бей* або *бег* 'господар, вельможа' [15, с. 97];

5) професії

українська назва птаха **чоботар** '*Recurvirostra avocetta*' на позначення шилодзьобки < тюркського походження, пов'язана з *чоботар* 'швець'; птах дістав свою назву за подібність дзьоба до шила, знаряддя шевця-чоботаря [8, VI, с. 336]. Походить від лексеми *чобит* тюркського походження (пор. тат. *чабата* 'личак', чув. *çânata*, башк. *сабата*, каз., ккалп. *шабата*) [там же, с. 336];

Набуття запозиченнями вторинних орнітонімних значень є свідченням адаптації запозиченої лексики до системи мови-реципієнта.

Услід за Е. Гаугеном [19, с. 352], який поділяє запозичення за типом на власне запозичення, кальки й гібридні назви, серед українських орнітонімів-запозичень виокремлюємо власне запозичення (*баклан, балабан, беркут*) та гібридні назви (наприклад, утворені: 1) за допомогою моделі N + A: *баклан малий, баклан великий, бугай малий*; 2) за допомогою афіксального словотворення: *бугайчик* (від тюркської основи *бугай* + зменшувальний суф. *-чик*).

Дослідження показало, що за ступенем адаптації майже всі назви птахів пристосовані за своїми фонетичними, лексичними та морфологічними ознаками до системи української мови і є такими, у яких не відчувається чужерідність. Процес фонетичної асиміляції назв ще триває. У деяких словах спостерігається незвичне сполучення звуків, а також явище сингармонізму (*баклан, балабан*). Морфологічними ознаками адаптації орнітонімів є їх пристосування до граматичної системи мови-реципієнта. Лексичними ознаками засвоєння назв птахів є їх входження до складу фразеологічних одиниць, участь у процесах вторинної номінації (*курсак, бугай*), словотвірна активність (*бугайчик, баклан великий*). Важливою рисою лексичної адаптації назви є її спрощення, тобто коли межі складного слова в українській мові зникають і воно сприймається як одне (наприклад, назва птаха *кочубей*).

Отже, підтверджено думку про відносну стійкість цього шару лексики до іншомовних впливів, оскільки виявлено невелику кількість орнітонімів-запозичень із тюркських мов, всупереч значним українсько-тюркським контактам. Серед тюркських запозичених назв птахів спостерігали як загальноновживані, так і діалектні. Орнітоніми-запозичення з'явилися вже, починаючи з XVI–XVII ст. із кримськотатарської або турецької, або з інших тюркських мов через російське посередництво. Аналіз запозичень за ступенем адаптації показав, що майже всі назви пристосовані до української мови за своїми фонетичними, лексичними та морфологічними ознаками. Серед типів запозичень поширені власне запозичення.

Література:

1. Богуцкая А. И. Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц): автореф. дисс.... канд. филол. наук: 10.02.02 / А. И. Богуцкая. – Ужгород, 1985. – 25 с.
2. Болдырев Р. В. Некоторые вопросы историко-этимологического изучения тюркских лексических элементов украинского языка / Р. В. Болдырев // Тюркизмы в восточнославянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 44–60.
3. Булаховский Л. А. Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Вопросы славянского языкознания. – Львов, 1948. – Кн. 1. – С. 153–197.
4. Булаховский Л. А. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Мовознавство. – 1948. – Т. 6. – С. 34–66.
5. Булаховський Л. А. Вибрані праці: в 5 т. / Леонід Арсенійович Булаховський. – Київ: Наукова думка, 1978. – Т. 3. – 591 с.
6. Гаркавец А. Н. Тюркские языки на Украине / Александр Николаевич Гаркавец. – К.: Наукова думка, 1988. – 176 с.
7. Древнетюркский словарь / В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. – Ленинград: Наука, 1969.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1982–2006.
9. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Юрій Олексійович Жлуктенко – К.: Видавництво Київського університету, 1966. – 124 с.
10. Кримський А. Ю. Тюрки, їх мови та літератури / Агатангел Юхимович Кримський // Твори: в 5 т. – К., 1974. – Т. 4. – С. 449–583.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / [ред. В. Н. Ярцевой]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
12. Никончук Н. В. О народной орнитологической терминологии Полесья и Карпат / Н. В. Никончук // Карпатская диалектология и ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 140–165.
13. Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий / В. В. Радлов. – Санкт-Петербург, 1899. – Т. 2. – Ч. 1. – 1052 с.
14. Рудницький Я. Б. Етимологічний словник української мови: в 2 т. / Я. Б. Рудницький. – Вінніпег, 1972. – Т. 1. – 968 с.
15. Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков / Э. В. Севортян. – М.: Наука, 1978.
16. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28 вип. / ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994.
17. Сокол И. О. История формирования украинской орнитологической номенклатуры: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / И. О. Сокол. – К., 1992. – 17 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Макс Фасмер. – М.: Прогресс, 1986.
19. Хауген Эйнар. Процесс заимствования / Эйнар Хауген // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. VI. Языковые контакты. – С. 344–380.
20. Фесенко Г. В. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів) / Г. В. Фесенко, А. А. Бокотей. – Київ–Львів, 2007. – 111 с.
21. Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури / М. Шарлемань. – К.: Державне видавництво України, 1927. – Ч. I. Назви птахів. – 63 с.

УДК 811.14'06'373.45(045)

К. О. Жабко,

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ПРОЦЕС ВЗАЄМВПЛИВУ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті розглядається явище зворотних запозичень новогрецької мови як найбільш яскравий приклад контактування мов на лексичному рівні. Автор висвітлює критерії визначення зворотних запозичень, їх класифікацію.

Ключові слова: запозичення, зворотні запозичення, мова-джерело, мова-реципієнт, новогрецька мова.

В статье рассматривается явление возвратных заимствований новогреческого языка как наиболее яркий пример контактирования языков на лексическом уровне. Автор описывает критерии определения возвратных заимствований, их классификацию.

Ключевые слова: заимствование, возвратные заимствования, язык-источник, язык-реципиент, новогреческий язык.

The article deals with the phenomenon of Modern Greek repatriated loans as the most prominent example of language contacts at the lexical level. The author describes the criteria of defining repatriated loans, their classification.

Key words: loanword, repatriated loans, source language, recipient language, Modern Greek.

Лексичний склад будь-якої мови не є незмінним та стабільним. Оскільки мови не розвиваються в ізоляції, їх контакти призводять до обміну не тільки предметами матеріальної культури, а й до обміну словами. Процес запозичення лексичних одиниць є одним з найбільш продуктивних шляхів оновлення мови, поповнення її словникового складу.